

HANS MOL

Het klooster Groendijk in Sneek en de familie Harinxma (I)

Groendijk (rechtsboven) op de kaart van Van Deventer (ca. 1560).
Coll. Fries Scheepvaartmuseum

INLEIDING

De Stadsfenne is een typische jaren zestig-uitbreidingswijk met lage huizenblokken en een paar grote appartementenflats in Sneek. De wijk is aangelegd op land van het Olde Burger Weeshuis, dat het bij zijn stichting in 1580 heeft kunnen overnemen van het aan Sint Elisabeth gewijde vrouwenklooster Sidsingawier of Groendijk, alias de Olijfberg bij Sneek. Dat klooster heeft middenin de Stadsfenne gestaan, net iets ten noorden van de supermarkt die nu het centrum van de wijk vormt.

Bij gebrek aan een archief is er weinig schriftmateriaal van overgeleverd. Van de gebouwen zijn al helemaal geen sporen meer te vinden. Er is niet naar gezocht bij de aanleg van de wijk, maar het kan zijn dat het kloosterterrein al vrij kort na de afbraak is vlak gemaakt en van alle funderingen ontdaan.

Wat de bewoonsters betreft: die staan in zestiende-eeuwse Friese kloosterlijsten, in het Nederlands, beschreven als de 'graew baghynen to Groendyk' of als *sorores de tertia regula Sancti Francisci* (zusters van de derde orde van Sint Franciscus) in het Latijn.¹ Wat die benamingen inhouden komt verderop ter sprake. Het gaat er hier om dat het een relatief arm maar dichtbevolkt convent is geweest van lekenzusters die hard moesten werken op de boerderij of in een spin- en weefhuis om hun gemeenschap materieel gaande te houden.

Er waren in Friesland en andere Nederlandse gewesten veel van dit soort religieuze huizen in of dichtbij een stad. Het waren producten van de Moderne Devotie, ontstaan in de late middeleeuwen, ruwweg tussen 1380 en 1520. Als zodanig was Groendijk een zusterklooster van duizend in een dozijn. De vraag die we hier willen beantwoorden is hoe en op welke wijze het is begunstigd door de hoofdelingenfamilie van de Harinxma's, die in de vijftiende

Verhuring der Groendijksterlanden.

De notaris R. GERBENSMA te Sneek zal Donderdag 3 Maart a.s., des avonds 8 uur, in de „Concertzaal” aldaar,

voor het Old Burger Weeshuis,

voor het tijdvak van 1 Mei tot 1 November 1910, publiek verhuren:

Het genot te HOOI en te GRAS op de gebruikelijke wijze, in 13 loten, van de Groendijksterlanden onder Sneek, bestaande in de Stadsfenne, ter grootte van 24—34—50 en hooilanden, te zamen groot . . . 22—68—60

Totaal 128 p. of 47—33—10

Biljetten verkrijgbaar.

Advertentie uit de Leeuwarder Courant van 1 maart 1910

eeuw in en om Sneek de lakens uitdeelde. We doen dit aan de hand van een aantal Harinxma-testamenten die in Friese familiearchieven bewaard gebleven zijn, met als meest informatieve stuk de laatste wil van Yde Harinxma, een ongetrouwde dochter van de krijgsheer Bocke Agges Harinxma, van 20 december 1483.²

HET STICHTINGSJAAR EN DE ROL VAN DE BONNINGA'S

Over het stichtingsjaar bestaat geen onzekerheid. De kroniekschrijver Worp van Thabor, die in de vroege zestiende eeuw in het Windesheimer klooster Thabor bij Tirns leefde en betrekkelijk goed ingelicht was over de ontwikkelingen in de Friese Zuidwesthoek, meldt enigszins plompverloren voor 1463, midden in een relaas over het vetegeweld van de Donia-oorlog, dat 'Int selve jaer worde gefundeert dat bagyne clooster by Sneek, toe Sydsingwier, dat nuu wordt genoempt toe Groendyk'.³ Jammer genoeg biedt hij daarbij geen context. Over de geestelijke initiatiefnemer(s) en de sponsor(s) wordt niets gezegd.

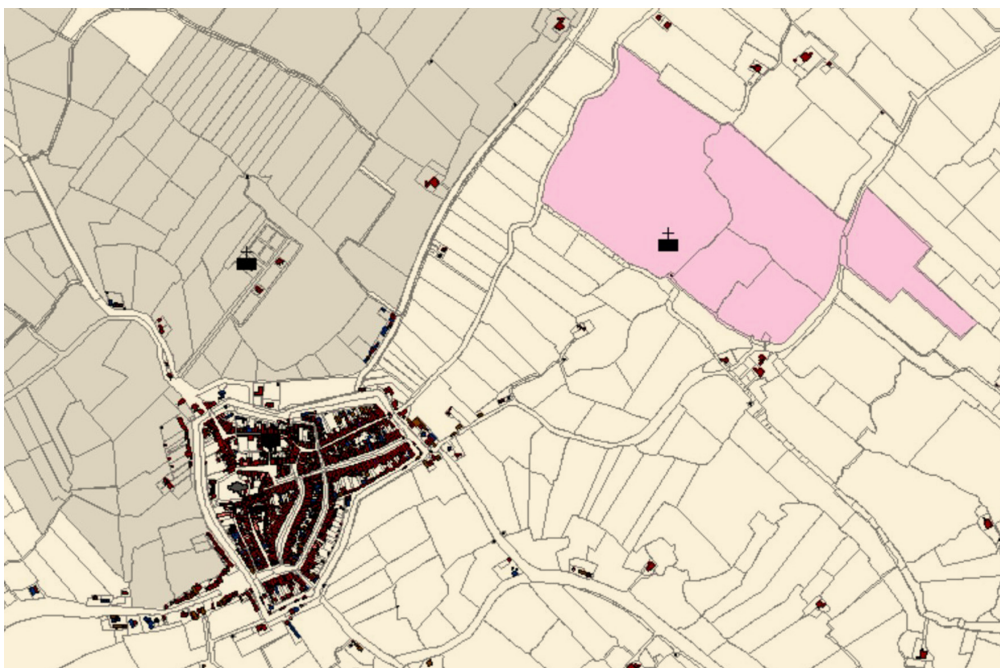
Het bestuursgebouw van het Olde Burger Weeshuis in Sneek. Coll. RCE

Sneek in de atlas van Schoemaker, ca. 1710

Dat heeft bij latere historici aanleiding gegeven tot de nodige speculatie. Volgens het genealogisch handschrift van Syboldt van Adelen van Cronenburg uit de late zestiende eeuw kan de stichting op naam worden geschreven van Tzomme Wiarda, hoofddeling uit Goutum, en zijn vrouw Ath Piers Bonninga, afkomstig uit Oppenhuizen.⁴ Dit bericht vindt men steeds weer herhaald in de literatuur,⁵ maar er is reden om aan de inhoud te twijfelen. In de eerste plaats meldt het handschrift dat het genoemde paar ook een Franciscaner

klooster in Leeuwarden heeft opgericht, wat stellig onjuist is.⁶ Wel is van de echtelieden bekend dat ze het Leeuwarder minderbroeders-observantenklooster te Olde Galilea en de tertiarissenkloosters Fiswerd bij Leeuwarden en Aalsum van donaties hebben voorzien.⁷ Zie daarvoor een uit 1472 stammende oorkonde waarin Tzomme voor zijn eigen zielenheil en dat van zijn al overleden vrouw de grauwe bagijnen van Fiswerd be-giftigt, zij het wel op voorwaarde dat die de juiste reformatie aannemen,⁸ wat onderstreept dat hij belang

Reconstructie van het grondbezit (lichtpaars) van Groendijk in 1580. HISGIS

Ids Wiersma, aquarel met voorstelling van een boerderij op Sytsingawier (1915). Coll. Fries Scheepvaartmuseum

stelde in strenge en nieuwe vormen van religieus leven. Groendijk bevond zich wel in hetzelfde spectrum als Fiswerd, maar in het genoemde schenkingsdocument duikt dit klooster niet op. Men zou denken dat als Tzomme en Ath de stichters waren geweest, Tzomme het in 1472 op zijn minst van een aanvullende schenking zou hebben voorzien. Dit soort instellingen kende altijd en overal een moeizame en langdurige pioniersfase, waarin alle steun welkom was.

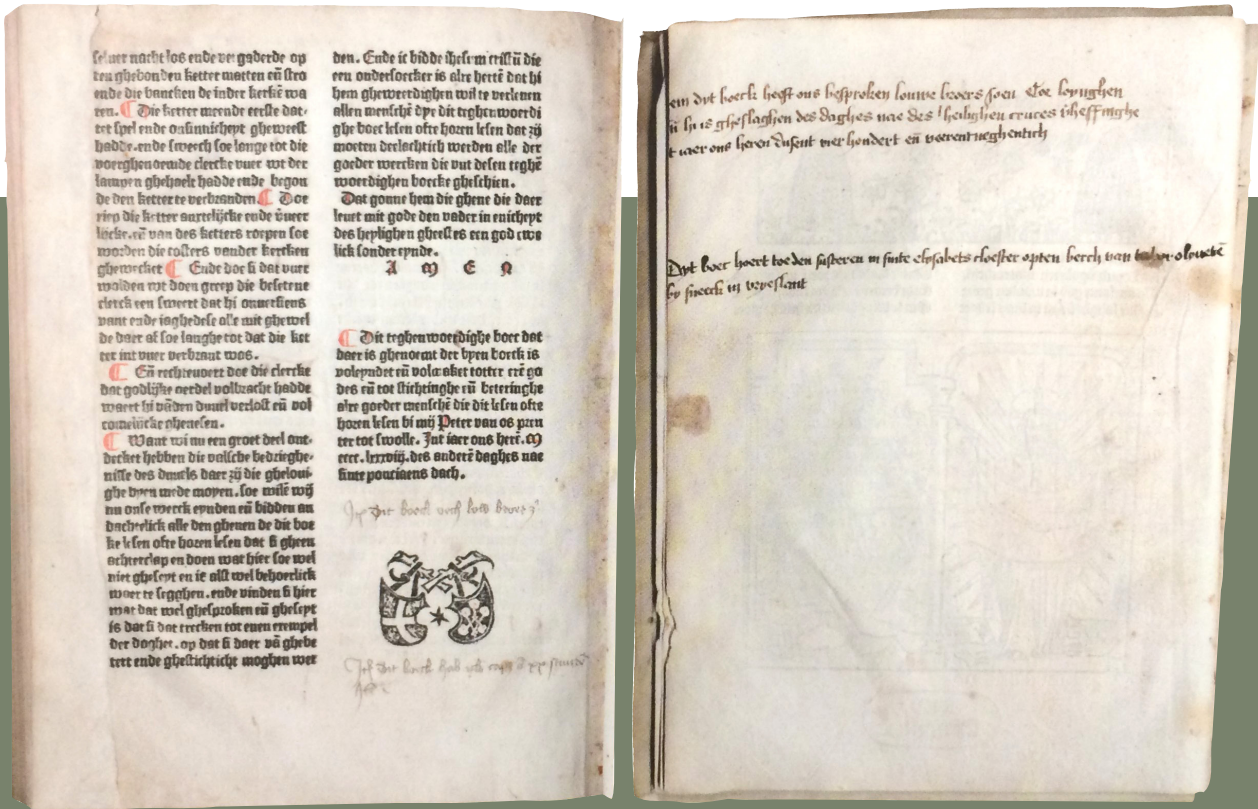
Een andere reden om Tzomme als stichter terzijde te schuiven is dat hij van zichzelf helemaal niet gegoed was in de omgeving van Sneek. Hij bezat land bij Lekkum, Goutum, en in het Boornegebied boven Akkrum, maar daar blijkt Groendijk later nu juist helemaal niet over bezit te hebben beschikt.

De goederen van Ath Bonninga, die de voorvaderlijke stins te Oppenhuizen met het bijbehorende land van haar vader Pier erfde, lagen dichterbij maar toch ook niet op bij de plek waar het kloostercomplex is opgetrokken: op of bij de op een terp gelegen boerderij Sidsingawier, even ten noorden van de Groene Dijk. In 1511 trok het klooster enkele renten uit land onder Oppenhuizen. Twee daarvan, met een geringe waarde, waren gevestigd op delen van het genoemde stamgoed, dat toen in handen was van de hoofdeling Goffe Piers en zijn moeder Katherina.⁹ Het meer substantiële jaarbedrag van 4,5 goudgulden blijkt echter gevestigd op land van een eigenefde. Het is mogelijk bedoeld geweest als intredeschenking voor een kloosterzuster uit diens familie.

Zo kan de naam Bonninga dus niet via Ath rechtstreeks

aan de stichting worden gerelateerd. Er is echter nog een andere lijn bekend, te weten met Low Bonninga, de zoon van Ath's neef Broer, wiens voornaamste stamgoed in Loënga lag, dichtbij de kerk, zo'n kleine 1000 meter ten noorden van Groendijk.¹⁰ Deze Low heeft de kronieken gehaald omdat hij in september 1494 samen met (de jonge) Bocke Feickes Harinxma de stins van zijn belegerde schoonzoon Jelmer Ottes Sydtsma in Warns probeerde te ontzetten en toen door de Vetkoperse Galama's is doodgeslagen. Zijn andere schoonzoon, die hem in zijn goed te Loënga opvolgde, was Syrick Syrickszoon Harinxma van IJlst.

Low was dus een Schieringer vechtersbaas, maar tegelijkertijd een vroom man. Hij had tenminste twee devote boeken aangeschaft die toevallig bewaard gebleven zijn: het *Boeck des gulden throens* (1484) en het *Bienboeck* (1488). Het eerste was de Middelnederlandse vertaling van een populaire godsdienstige verhandeling die onder de titel *die 24 Alten* in 1386 is uitgebracht door de Franciscaner leesmeester Otto von Passau in Bazel.¹¹ Er verscheen in 1480 een eerste Nederlandse druk van in Utrecht en in 1484 een tweede in Haarlem. Het tweede boekwerk van Low Bonninga was een vertaald en gedrukt exemplaar van het zo mogelijk nog populairdere *Bonum universale de apibus* van de dominicaan Thomas van Cantimpré, vrij vertaald 'De lof der bijen', ook wel *Bienboe(c)k* genoemd. Beide boeken zijn dus via Low Bonninga bij testament in handen geraakt van het klooster. In het *Bienboek* vinden we aangetekend: *item dit boeck heeft ons besproken Low Broers soen toe Loynghen;*

Het Bienboek van Thomas van Cantrimpré van Low Bonninga en de aantekening over het klooster Groendijk. UBL Bijz. coll 1408-B2

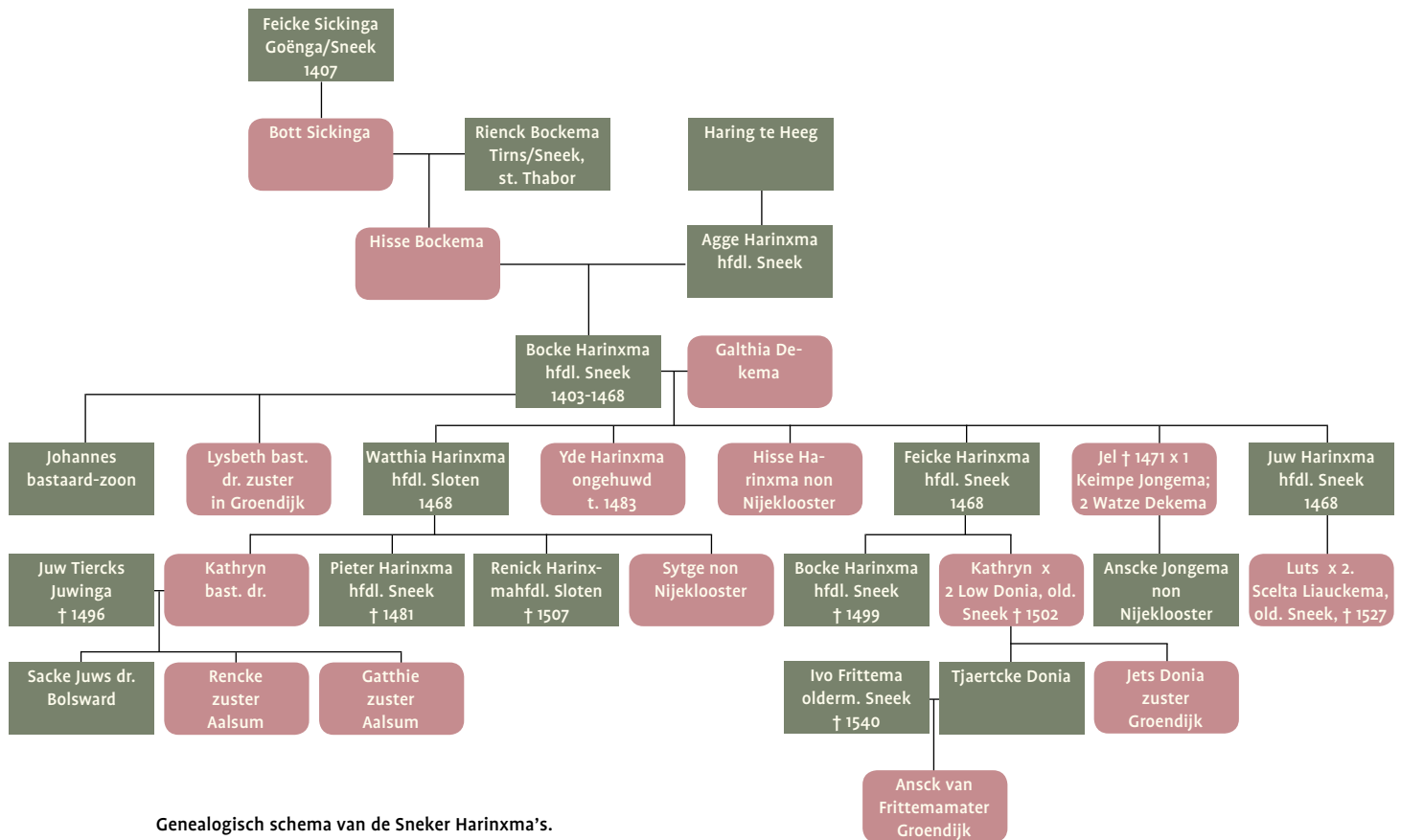
Elisabeth van Hongarije, 15e-eeuws eikenhouten beeld van een Utrechtse beeldhouwer. Coll. Museum Catharijneconvent

ende hi wordt gheslaghen des daghes nae des Heilighen Cruces verheffinghe in't iaer ons Heren mcccc ende xciiii. Een andere hand schreef daar dan bij: 'Dyt boec hoert toe den susteren in sinte Elysbeths cloester opten berch Olyveten by Sneek in Vryeslant'.

Die laatste mededeling is vooral zo interessant omdat ze de eigenlijke naam van het klooster verradt en de heilige aan wie het was gewijd: de Olijfberg, met de in de late middeleeuwen uiterst populaire Elisabeth van Thüringen, koningin van Hongarije en patroon van de armen. Dit even terzijde gelaten, toont de schenking dat Low Bonninga de zusters van het vlakbij gelegen klooster goed gezind was. Maar ze werd pas na 1488 gerealiseerd, toen het complex te Groendijk/Sidsingawier al meer dan een kwart eeuw bestond. Als we er rekening mee houden dat kloosterweldoeners in het algemeen pas op late leeftijd vrijgevigheid betrachten terwijl Low Bonninga in 1463 nog relatief jong was, kunnen we uit de boekenschenking niet afleiden dat Low Bonninga aan de basis van Groendijk heeft gestaan, ook al woonde hij wel dicht in de buurt.

YDE BOCKES DOCHTER HARINXMA

De sleutel tot het begrijpen van de stichting ligt in de eigendom van de behuizing, bebouwing en boerderij van Sidsingawier. En dat brengt ons bij het testament van Yde Harinxma uit 1483, dat in origineel is overgeleverd in het huisarchief van Tjaardastate, met drie van de zeven oorspronkelijke zegels er nog aan. Het is geschreven in het Nederlands. Wie het leest, wordt meteen getroffen door de zelfbewuste toon van de testatrice. Vaak zijn middeleeuwse testamenten

Genealogisch schema van de Sneker Harinxma's.

sjabloonmatig opgezet en verwoord. Dan lijkt eerst en vooral de notaris of geestelijke opsteller aan het woord. Maar soms klinken er ook persoonlijke keuzes in door, zeker in het geval van Yde, de ongehuwde dochter van Bocke Harinxma (de oudere).

Dat blijkt al meteen in het begin als ze verantwoordt dat ze met haar laatste wil onenigheid wil voorkomen met het oog op een paar lastige kwesties, waarvan de voornaamste is dat haar vader een paar onechte kinderen heeft nagelaten. Dat laatste is levendig onder woorden gebracht: vader Bocke heeft, God betere het, een aantal bastaarden verwekt die hij voor een deel van het nodige had voorzien opdat 'si den huisman niet lastich zouden worden ende den vrienden (verwanten) toe schande gingen'. Hij had echter niet voor ieder van hen de zaken goed geregeld, omdat hij plotseling gestorven was. En al hoeft men zulke kinderen niet te laten erven volgens het wereldlijk recht, volgens het geestelijk recht moet men ze wel 'voeden', aldus de testatrice.

Vervolgens claimt Yde veel kennis te hebben 'van myns lieven vaders menynghe ende wille' en stelt ze als elk vrij christenmens die tot zijn rijpe jaren is gekomen zonder kloostergeloften te hebben afgelegd, gerechtigd te zijn om een laatste wil op te stellen. Dat doet ze dan volgens de standaardformule 'gaande en staande, bij haar volle verstand en met raad van wijze lieden', in dit geval haar biechtvader en zes andere bij name genoemde geestelijken uit Sneek en omgeving.

Voor haar zielenheil verklaart ze begraven te willen worden te Sidsingawier. Het staat er niet bij, maar naar alle waarschijnlijkheid betrof het een plek in de kloosterkerk. Daar tenminste zegt ze een misfundatie

aan het Onze Lieve Vrouwe-altaar te hebben gesticht, met als hoofdbepaling dat de eraan verbonden priester elke dag een mis moet opdragen ('een eerfelike misse, tho ghescien daghelix'). Kennelijk diende dit meteen na de bekrachtiging van het testament in de praktijk te worden gebracht, omdat als toelichting wordt gegeven dat de priester elke keer een speciale memorie in de mis 'voor in myn leven ende na in myn doot' zal houden voor Yde zelf, haar ouders Bocke en Gautke (Galthia), haar al overleden broers en zus Watke, Feyke, Juw en Jel, en meer in het algemeen voor haar hele familie. Al deze namen moeten daartoe op een bord of gedenksteen op het altaar worden bijgeschreven. Het klooster mag zelf bepalen wie het met de diensten zal belasten: de pater, zijn metgezel of assistent, of een andere priester binnen of buiten het convent.

Voor de financiering van deze fundatie volgt dan een paragraaf waaruit allereerst duidelijk wordt dat het klooster bij zijn stichting de sate Sidsingawier in pacht heeft gekregen van Ydes vader Bocke voor 40 gouden rijns gulden – er is sprake van een brief waarin deze overeenkomst is vastgelegd – en dat Yde ondertussen deze sate heeft geërfd. Voor de misfundatie nu krijgt het klooster van Yde een korting op de pacht toebedeeld, en wel op zo'n manier dat het maar 20 stuivers voor de rijns gulden hoeft te betalen.¹² Daarbij mag het ook afzien van het betalen van de openstaande pachtsschuld over het voorbije jaar en de periode voordien.

Een tweede gunst die Yde het klooster vervolgens in het vooruitzicht stelt is dat, ingeval zij ná (de jaarlijkse pachtbetalingstermijn van) mei maar vóór Allerzielen sterft, in 1484 of later, het klooster de helft van de

verschuldigde huur mag houden, op voorwaarde dat het hele convent dan zal bidden voor Yde's ziel. Als tegenprestatie zal het klooster, naast het opdragen van een dagelijkse eeuwige zielmis voor de Harinxma-tak van Bocke en Gautke, aan elk van Yde's echte erven die echte (en dus geen bastaard-) dochters hebben die een religieus leven als zuster in het klooster van de orde van Sint Franciscus willen leiden, de opname niet weigeren.

Voordat ze aan de erfstelling ten gunste van haar tantezeggers toekomt, bepaalt Yde nog dat ze met dit testament alle 'brieven ende voerwaarden' bevestigt die haar vader met het convent heeft gemaakt. Interessant zijn vervolgens de legaten ten gunste van familieleden die al in een klooster zijn getreden. Het blijkt dat behalve haar volle zus Hisse ook haar nichten Sytge Watke Harinxma dochter en Anscke Jongema, dochter van zus Jel, koornonnen in de cisterciënzerinnenpriorij *Aula Dei* alias Nijklooster waren. Ze mogen in Ydes erfenis delen, maar alleen voor de duur van hun leven, want het was niet de bedoeling dat hun Harinxma-renten voor goed aan het klooster zouden komen.

De eerstgenoemde twee vrouwen verbleven in 1501 overigens nog steeds in Nijklooster, getuige hun vermelding als tante en nicht in het testament van Katryn Feickes dochter Harinxma uit dat jaar.¹³ Ze kregen toen van Katryn elk een nieuwe Delftse kap toebedeeld. Wie we in Katryns testament ook nog als *moeye* tegenkomen is zuster Lysbeth te Groendijk, die van Katryn voor drie goudgulden een nieuwe rok, een scapulier en een kap mag kopen. Deze Lysbeth was een halfzus van Yde. Zij krijgt in Yde's testament een extra vermelding als een van de twee bastaardkinderen die vader Bocke had verwekt. Lysbeth wordt evenals haar bastaardbroer Johannes, over wie verder niets meegedeeld wordt, voor haar 'lijfstond' door Yde met een jaarlijkse rente uit de pacht van Sidsingawier bedacht. Voor Johannes was dat 9 en voor Lysbeth 10 rijns gulden. In beide gevallen maakte Yde daarbij het verzuim goed dat haar vader Bocke door zijn roekeloze dood (in 1468) hun toekomst niet meer goed had kunnen regelen. Lysbeth was overigens al wel voordien met ruimhartige toestemming van Bocke in het klooster Sidsingawier opgenomen. Yde schrijft erbij dat ze deze halfzus zeer toegenegen is, omdat Lysbeth haar veel diensten heeft bewezen. Met die bepaling ontstond overigens wel de merkwaardige figuur dat uit de pacht die het klooster voor zijn voornaamste bezitscomplex jaarlijks moest betalen, steeds een deel voor een van zijn conventualen bestemd was. Niet duidelijk is of zuster Lysbeth geacht werd de renten elk jaar aan gemeenschappelijke kloosterkas af te dragen of dat ze er zelf vrijelijk over kon beschikken.

Een laatste belangwekkende bepaling uit het testament betreft het eigen huis van Yde te Sidsingawier. Het blijkt dat het convent en Bocke samen van hun gemeenschappelijke bouwmaterialen (steen en hout) een apart huis op het kloosterterrein hebben laten bouwen, waarbij het loon van de bouwvakkers door Bocke was betaald en het klooster voor de kost had gezorgd.

Yde weet te melden dat toen ook vastgelegd is dat het convent het huis ook na haar dood voor de familie zou vrijhouden. Ze wil dan nu vastleggen dat het klooster er straks definitief de beschikking over krijgt, op conditie dat als een van haar nichten als provenierse aan het klooster verbonden wil zijn, zij dan in huis zal mogen wonen. Deze beschikking doet veronderstellen dat Yde, die ook een huis in Sneek bezat – naast het huis van haar vader –, een rustig leven leidde te Sidsingawier, niet als een aan een gemeenschapsregiem gebonden kloosterzuster, maar als kostkoopster die vrij was om te gaan en staan waar ze wilde.

Samen lijken deze testamentaire bepalingen te wijzen op een cruciale rol van Ydes vader Bocke bij de start van het klooster. Hoe we ons die rol meer in het bijzonder moeten voorstellen komt in het tweede deel in de volgende aflevering van *Alde Fryske Tsjerken* aan de orde.

Hans Mol werkt als historicus bij de Fryske Akademy en is bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Leiden voor de geschiedenis van de Friese landen in de middeleeuwen.

Noten

- 1 A., 'Friesche kloosterlijsten. Een bijdrage tot de Friesche kloostergeschiedenis', *De Vrije Fries* 26 (1918) 103-124.
- 2 G. Verhoeven en J.A. Mol ed., *Friese testamenten tot 1550* (Leeuwarden 1994), nr. 44.
- 3 Worp van Thabor, *Kronijk van Friesland*, boek IV, J.G. Ottema ed. (Leeuwarden 1850) 111.
- 4 Tresoar, Collectie Fries Genootschap, nr. 968, 414; vergelijk M. de Haan Hetteema en J. van Halmael jr., *Stamboek van den Frieschen adel*, 2 dln. (Leeuwarden 1850) I, 42, II, 37.
- 5 Laatst nog bij K.F. Gildemacher, 'Van veenterp tot stad', in: M. Schroor e.a. (red.), *Sneek van veenterp tot Waterpoortstad* (Leeuwarden 2011) 15-55, aldaar 39.
- 6 J.A. Mol, 'De Grauwe Bagijnen van Leeuwarden', *Leeuwarder Historische Reeks* 3 (1992) 61-106, aldaar 71-73.
- 7 Zie de uitvoerige paragraaf over de Bonninga's bij O. Hellinga en P.N. Noomen, 'Genealogia Aytana. De genealogie van de Aytta's uit een handschrift in het Collegium Viglianum', *Genealogysk Jierboek* 2011, 127-307, 242-243.
- 8 *Oudfriesche oorkonden (OFO)*, 3 dln., P. Sipma ed. (s-Gravenhage 1927-1941) I, nr. 222.
- 9 *Register van den Aanbreng van 1511 en verdere stukken tot de floerenbelasting betrekkelijk*, 4 dln., I. Teltling ed. (Leeuwarden 1879/1880), II (Wymbritseradeel), 27 (Zysingeweer, 24 st.), 34 (18 st. Gronedick), 4,5 gg. (Gronedick).
- 10 P.N. Noomen, *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Hilversum 2009), bijlage sub Loënga. Het goed wordt genoemd in het testament van Jelle Syricksz Harinxma uit 1540: Verhoeven en Mol, *Friese testamenten*, nr. 159.
- 11 Zie voor het volgende: G.J. Jaspers, 'Een tweede schenking uit de bibliotheek van Low Broers Bonninga', *It Beaken* 47 (1985) 40-45.
- 12 Hier staat niet genoteerd wat ze normaal moesten betalen: vermoedelijk 28 stuivers voor de rijns gulden. In dat geval zou er sprake zijn geweest van een besparing van $40 \times 8 = 320$ stuivers, ofwel 11 rijns gulden en 12 st.
- 13 Verhoeven en Mol, *Friese testamenten*, nr. 62.